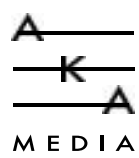

me dzí tí to d k ami

Helena
Tužinská

medzi vriekami

Etnografia tlmočenia
azylových súdnych pojednávanií

POD LUFOU

POD LUFOU

druhý zväzok

Realizáciu výskumu a vydanie knihy finančne podporili:

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Projekt *Going Global* č. 07713122

Projekt *Symbolické reprezentácie nebezpečenstva* VEGA 1/0421/17

medzi riadkami

Etnografia tlmočenia azylových súdnych pojednávanií

Recenzentky:

Prof. Viera Feglová, PhD.

PhDr. Lucia Molnár Satinská, PhD.

Doc. Markéta Štefková, PhD.

Text © Helena Tužinská, 2020

Návrh obálky, dizajn a grafika © Igor Slovák, 2020

Preklad diskusie © John Minahane, 2020

Slovak edition © AKAMedia, Bratislava 2020

ISBN

EPUB 978-80-973537-6-6

MOBI 978-80-973537-7-3

PDF 978-80-973537-5-9

Karolovi, Dárii a Martinovi

OBSAH

Predhovor	11
Úvod	13
[Domény]	25
Účastníci	37
I. Arne a Ivan [doslovnosť]	69
1. PRIESTOR A ZÁPISNICA	107
Prostredie a rutina: Taký bežný deň v práci	109
Mimo prekladu: Pohľad, pauza, klik	121
Priestor a čas: Ešte? Hovorte krátko	133
Vysvetlenie postupu: Tuto to podpíšte	139
II. Alex a Ignác [žargón]	155
2. PRIESTOR A VÝZNAM	183
Identifikácia jazykov: Zvážte, musíme tlmočiť!	184
Nestrannosť a tlmočenie: Dostávali etický kódex	191
Komunikovanie právnych pojmov: Zrušuje sa – it's good?	206
Overenie kontextu: Navrhujem zmeniť formu otázky	219

III. Adam a Imre [neurčitost]	237
3. PRIESTOR A VETA	289
Tretia osoba a trpný rod: dôveryhodnosť	290
Zamlčanie osoby: subjektívnosť	295
Minulý čas: oprávnenosť	305
Neurčité zámená a hodnotiace častice: neurčitost'	310
Diskusia	319
Discussion	327
Literatúra	335
Menný register	351
Vecný register	353

Helena Tužinská vyštudovala etnológiu a estetiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde vyučuje kurzy o lingvistickej a evolučnej antropológii, antropológii symbolov a o etnografických metódach výskumu. Zúčastnila sa študijných a prednáškových pobytov na partnerských pracoviskách strednej a južnej Európy, vo Veľkej Británii a v Indii. Uskutočnila výskumy viacjazyčnej komunikácie v inštitucionálnom prostredí súdov, úradov a škôl. Výsledky jej výskumov boli predstavené vo viacerých publikáciách vrátane kníh *Otázky opisu a prekladu* (2010), *In_akosti slovenské: z rozprávání cudzincov* (2016) ako aj v *Antropologickom slovníku pre RTVS*.

Na právnych konaniach sa väčšinou predpokladá, že jazykové tlmočenie je priamy až mechanický proces, ktorý pozostáva z „doslovného” prekladu. Ako nám však ukazuje kniha Heleny Tužinskej, súdni tlmočníci sú zároveň sprostredkovateľmi medzi kultúrami a v podstate fungujú ako spoluautori tlmočeného. Dôležité zistenia, ktoré autorke umožnil etnografický prístup, platia nielen v slovenských azylových konaniach, ale majú všeobecnejšiu platnosť v multilingválnych právnych a byrokratických procesoch.

Anthony Good

University of Edinburgh

PREDHovor

Etnografia tlmočenia je opisom stretnutí žiadateľiek a žiadateľov o azyl s profesionálkami a profesionálmi z prostredia polície, migračného úradu, súdov, právneho zastupovania, tlmočenia a sociálnovedného výskumu. Za ‚okrúhlym stolom‘ vedú pomyseľný viacjazyčný dialóg, ktorý ani v zápisniciach, ani v správach o krajine nemá miesto. Účastníci vyjednávajú podoby tlmočenia aj výkladu. Tvoria priestor v zápisnici, priestor vo význame aj priestor vo vete – na súdnych pojednávaniach, aj v situáciách, ktoré im predchádzajú. Súčasťou etnografie je aj sebareflexia účastníkov, ktorí pomenávajú to, čo je medzi riadkami zápisníc zamlčané.

Počas výskumu v prostredí žiadateľov o azyl od roku 2005 som mala možnosť počúvať mnohých ľudí, ktorí riešia tzv. azylovú agendu. Pri pedagogickej a výskumnej práci na univerzitnej pôde som spolupracovala s občianskymi, cirkevnými aj medzinárodnými organizáciami. Rada by som preto vyjadřila vďaku viacerým ľuďom, ktorí sprevádzali tvorbu tejto knihy.

V prvom rade ďakujem všetkým intervioványm a pozorovaným – tlmočičkám a tlmočičkom, žiadateľkám a žiadateľom o azyl, ich právnym zástupkyňiam a zástupcom, príslušničkam a príslušníkom Policajného zboru SR, predstaviteľkám a predstaviteľom Migračného úradu Ministerstva vnútra SR, ako aj sudkyňiam a sudcom za ich ochotu, čas a priestor pre rozhovory.

Úcta a vďaka patrí všetkým mojim učiteľkám a učiteľom, no predovšetkým Milanovi Leščákovi, ktorý ma nasmeroval k etnografii komunikácie počas doktorandského štúdia na Univerzite

Komenského. Chris Knight z UCL a Anthony Good z Edinburghskej univerzity – obom som vďačná za vedenie a dialóg.

Vážim si prajnosť všetkých kolegýň a kolegov z Katedry etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Osobitne som vďačná za podporu a víziu Marte Botikovej, Darine Malovej, Márii Gajarskej a Martinovi Slobodníkovi. Ďakujem za inšpirácie a kolegiálnu ľudia z príbuzných odborov z Univerzity Komenského, ako aj z katedier etnológie a kultúrnej antropológie z Brna, Budapešti, Edinburghu, Grazu, Krakova, Londýna, Lubľany, Poznane, Prahy, Viedne a Záhrebu. Za pomoc ďakujem aj kolegyniam z čiastkovej a Ústrednej knižnice Filozofickej fakulty, študentkám a študentom za všetky ich otázky.

Osobitne ďakujem za recenzné rady Uršule Lipovec Čebrov, Viere Feglovej, Lucii Molnár Satinskej a Markéte Štefkovej. Priateľky a priatelia – Zuzana Sekeráková Búriková, Sylvia Derňárová, Peter Drál, Zuzana Fiedler, Kateřina Sidiropulu Janků, Darina Macková, Margita Medveczká, Korina Mitrova, Ľubica Voľanská, Júlia Vrábľová, Marína Zavacká, Pavol Žilinčík a viaceré blízke a blízki – im všetkým som vďačná za ich otvorenosť a diskusie. Z nich Táni Bužekovej, za jej prístup, patrí moja vďaka zvlášť. Ďakujem aj mojim príbuzným, najmä rodičom z oboch strán, súrodencom a starým rodičom za ich vieru a starostlivosť – osobitne však Martinovi za vzájomnosť, z ktorej sa aj toto slovo narodilo.

ÚVOD

*Na akom „stole“, podľa akého priestoru totožností,
podobností a analógií sme si navykli rozdelovať toľko
rozličných a rovnakých vecí?*

Michel Foucault: *Slová a veci*

Tlmočenie v komunikácii so žiadateľmi o azyl predstavuje výzvu, ako zohľadniť rozdiely v právnych kultúrach, v inštitucionálne stanovených štandardoch aj v sociálnych a kultúrnych identitách. Výskum dynamiky tlmočenia v právnom prostredí je interdisciplinárne podnetný – najmä pre lingvistickú, forenznú, právnu antropológiu, sociolingvistiku aj translitológiu. Preklad, tlmočenie a výklad sú neoddeliteľnou súčasťou procesu, v ktorom predstavitelia štátu konajú slovami, predovšetkým otázkami. Priznanie medzijazykovej a vnútrojazykovej rozmanitosti v procese tlmočenia spolutvorí priestor pre spravodlivé posúdenie vecí. V tomto interpretačnom rámci analyzujem dáta z etnografického výskumu v rokoch 2016 – 2019 na Krajskom súde v Bratislave a na ďalších inštitucionálnych miestach, v ktorých sa pohybujú žiadatelia o azyl na Slovensku. Prípadové štúdie z pojednávania zodpovedajú rôznym formám tlmočenia a typom tlmočníkov. Text objasňuje rôzne stanoviská žiadateľov o azyl, súdnych tlmočníkov a tlmočníkov *ad hoc*, predstaviteľov cudzi-neckej polície a migračného úradu, ako aj právnych zástupcov z občianskych združení. Odkazmi na pozorovania z príbuzných

spoločenskovedných výskumov prepájam etnografický materiál zo súdnych pojednávanií a z kvalitatívnych rozhovorov. Troma výskumnými otázkami som sledovala (1) ako účastníci vytvárajú symbolický priestor v miestach inštitúcií a v zápisniciach, (2) ako účastníci vymedzujú a interpretujú pojmy vo viacjazyčnom právnom prostredí a (3) akú funkciu v pojednávaniach plnia vybrané jazykové prostriedky, ktoré používajú účastníci v kontexte overovania dôveryhodnosti žiadateľov o azyl.

*

Historické vedomie, ktoré rámcuje debatu o prítomnosti „cudzieho“, má svoje vlastné dejiny. Územie dnešného Slovenska je jedným z príkladov tzv. hraničných krajín - prechádzala ním hranica Rímskej, Karolínskej a Osmanskej ríše, tzv. východného bloku, dnes Európskej únie. Podnety pre multikultúrny dialóg predstavovala aj hranica medzi západným a východným kresťanstvom, nemecká a valašská kolonizácia či hranica medzi rôznymi formami príbuzenských štruktúr v rámci Rakúsko-Uhorska (Voľanská 2012, 2015). V multietnickej krajine, kde žili Slováci, Maďari, Nemci, Židia, Rusíni a Ukrajinci, Rómovia, Chorváti, Srbi, Bulhari, Česi a mnohí ďalší, existovali početné medzikultúrne výmeny a multilingválnosť (Botík 2007), pričom historické portréty „menšinovosti“ a „hraničnosti“ sa týkali aj Slovákov. Normy písania o druhých sa menili v priebehu času, pričom zatracované či zvelebované boli politické systémy, ale nie nevyhnutne ľudia, ktorí v nich žili. So zmenou spôsobov informovania nielen o migrácii sa vo verejnom diskurze namiesto problematizácie okolností emigrácie a imigrácie začali problematizovať utečenci.

Pred tzv. migračnou krízou v roku 2015 bola na Slovensku prítomnosť cudzincov vrátane žiadateľov o azyl rámcovaná v rela-

tívne neutrálnych konotáciách. „Vo vzorke z roku 2013 nebola takmer žiadna súvislosť medzi nacionalizmom a strachom z imigrantov“ (Bahna 2019:14). Štátna správa mala z minulosti funkčnú základnú infraštruktúru na ich prijatie a vďaka schémam európskych fondov Ministerstvo vnútra SR v spolupráci s viacerými občianskymi združeniami prevádzkovalo záchytné a pobytové tábory, sociálnu a právnu asistenciu. Aktivity týchto organizácií sa postupne rozšírili aj na pole integrácie, vzdelávania, monitoringu, poradenstva a budovania vzťahov s verejnosťou.

V roku 2015, v čase tzv. migračnej krízy v Európe, sa zintenzívnili diskusie na témy spojené s vymedzovaním základných „európskych“ hodnôt. Vtedajšia vláda aj rôzne iné subjekty portrétovali utečencov ako kultúrnu hrozbu. Mediálna polarizačná špirála ovplyvnila verejnú mienku aj na Slovensku (Bútorová – Mesežnikov 2018). V mienkotvorných denníkoch správy o utečencoch prezentovali predovšetkým odmietavý postoj slovenskej vlády voči utečencom (Chudžíková 2016). Témy ohľadom počtu možných prijatých žiadateľov o azyl boli rámcované aj v súvislosti s utečeneckou minulosťou Slovákov. Bulvárne médiá síce používali jazyk senzácie, ale zároveň prizývali do diskusie odborníkov a tak vyvažovali negatívne nastavený verejný diskurz. Kontrast voči vypočítavosti vlády tvorili správy o nezištnosti humanitárnej pomoci od občanov – dobrovoľníkov.

Rámcovanie utečencov cez optiku pomoci bolo síce časté, avšak zvyčajne bolo spojené aj s požiadavkou dôsledného rozlišovania medzi utečencami, ktorí pomoc potrebujú, a ekonomickými migrantmi, ktorí ju nepotrebujú. (...) Kultúra nedôvery a spochybňovania kredibility a legitimacy motívov prichádzajúcich migrantov a utečencov teda prenikala celým politickým spektrom (Chudžíková 2016: 105).

V porovnaní rôznych prieskumov Zora Bútorová a Grigorij Mesežnikov (2018) uvádzajú, ako v roku 2015 migráciu respondenti na Slovensku začali považovať za závažnejší spoločenský problém, než nezamestnanosť a korupciu. Zaujímavým zistením je aj zdanlivý rozpor, že väčšina respondentov sa obávala príchodu utečencov, ale len menšina z nich si myslela, že utečenci by na Slovensko skutočne prísť chceli (Bahna – Klobucký 2015).

Zároveň sa v tom istom čase rôzne občianske organizácie, iniciatívy, skupiny či jednotlivci podieľali na dobrovoľníckej pomoci žiadateľom o azyl. Viacerí účastníci môjho výskumu uviedli, že ak mali pracovnú náplň alebo výskumnú tému spojenú s cudzincami, stali sa a sú pravidelnými adresátmi anonymných e-mailov s nenávisťným obsahom.

Protiutečenecká a protimigrantská rétorika povzbudila a utvrdila predsudky a legitimizovala ostrážitosť bežných ľudí voči imigrantom (...) Použitie alebo skôr zneužitie otázky migrácie väčšinou politických strán na mobilizáciu voličov pred parlamentnými voľbami malo širší negatívny dopad: prispelo k zvýšeniu všeobecnej nedôvery medzi ľuďmi (Bútorová – Mesežnikov 2018: 58).

V tomto zmysle Slovensko, ani Stredná Európa (Maňko et al. 2018) nie je výnimkou – Nick Gill a Anthony Good (2019) rámcujú azyl ako morálnu paniku, v ktorej cudzinec už nie je konceptualizovaný strachom z neznámeho. Rozkol medzi tým, ako európske štáty prezentujú základné ľudské práva, ale ich ochranu poskytujú neochotne, Gill a Good dávajú do súvisu so vzrastajúcou nezamestnanosťou, zadlženosťou, klesajúcimi mzdami podstatnej časti voličov a ich pocitom, že nie sú politicky zastúpení. Časté informovanie o teroristických útokoch navodzuje dojem, že aj žiadatelia o azyl môžu pre bezpečnosť občanov

predstavovať hrozbu. Socio-ekonomická kríza, živenie diskurzu nedôvery a odcudzenia má za následok vzostup politickej pravice vo všetkých európskych krajinách. Politická reprezentácia stredo-európskych krajín reaguje aj na rastúci podiel mladej a strednej generácie, študujúcej a pracujúcej v blízkom aj vzdialenom zahraničí (na Slovensku pozri Bahna 2011, Divinský 2009). Nesúlady medzi mediálnym obrazom a skutočnosťou ilustrujú aj niektoré predstavy študentov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Skôr, ako v kurze predstavujem štatistiky monitorujúce imigráciu a emigráciu sa ich zvyknem spýtať, koľko odhadujú, že je na Slovensku cudzincov. Bežne tipujú medzi 10–20 percent, pričom reálne sú ich 2 percentá, a aj to polovica pochádza zo štátov Európskej únie. Občania tretích krajín predstavujú len jedno percento celkovej populácie krajiny. Za posledné roky dostalo azyl na Slovensku 5 – 20 osôb za rok.¹ Ako uvádza Gyárfášová: „Sekuritizovaný politický diskurz bol efektívny, nakoľko verejnosť bola presvedčená, že počet migrantov v krajine je niekoľkokrát vyšší ako v skutočnosti“ (Gyárfášová 2018: 146).

*

V slovenskej etnológii, sociológii a politológii sú „Iní“ predmetom pretrvávajúceho záujmu (pozri napríklad Botíková – Botík 2002, Bužeková 2019, Kiliánová – Kowalská – Krekovičová 2009; Krivý – Danglová 2006, Bitušíková – Luther 2009, Hlinčíková – Mesežnikov 2016, Gyárfášová 2018, Marušiak – Ferenčová 2005, Panczová 2017, Zlatanović – Marušiak 2017). Mnohé publikácie v oblasti migrácie patria k početným projektovým výstupom mimovládnych organizácií, napríklad práce o medzikultúrnej komunikácii, integrácii „nových menších“ a právnom kontexte (Bargerová et al. 2011, Filadelfiová et al. 2010, Gallová

¹ <https://www.minv.sk/?rocenky>

Kriglerová et al. 2009, Kadlečíková et al. 2011) alebo o vzdelávaní detí cudzincov (Dráľ et al. 2011, Gažovičová et al. 2011), či o stereotypoch cudzincov o Slovensku (Tužinská – Voľanská, 2016).

V slovenskom kontexte translatológie a sociolingvisti upozornili na viaceré problémy súvisiace s prekladom a tlmočením legislatívnych textov ako aj na komplexnosť otázok preložitelnosti, konceptu cudzosti a jazyku inštitúcií (Guldanová 2014, Hrehovčík – Bázlik 2009, Dolník 2012, Djovčoš – Šveda 2017, Gajdoš 2016, Štefková 2013, 2015, Vrábľová – Ondrejovič 2016). Komunikácii medzi inštitúciami a cudzincami sa v postsocialistických krajinách venovali mnohí bádatelia (Buchowski 2016, Bužinčík – Hameršak 2018, Čapo 2015, Ezzeddine – Havelková 2016, Feischmidt et al. 2019, Hradečná et al. 2016, Jarkovská et al. 2015, Jaskulowski – Pawlak 2019, Lunaček Brumen – Meh 2016, Moree 2015, Lipovec Čebren – Pistotnik 2018, Pavlásek 2017, Petrović 2016, Rajaram et al. 2012, Rajković et al. 2018, Samek 2016, Stojić Mitrović 2018, Szczepanikova 2013, Šipoš 2019, Škop 2013, 2016, Uhde 2019, Večeřa – Urbanová et al. 2017).

Otázky, ktoré sa snažím týmto výskumom zodpovedať, vyžadujú interdisciplinárnu spoluprácu etnografie komunikácie, sociolingvistiky, lingvistickej a forenzej antropológie, translatológie, ako aj právnej antropológie. Nadväznosť na argumenty autorov s podobným výskumným zámerom predstavujem zvlášť v časti o doménach.

*

Tento text ovplyvnili aj moje aktivity a výskum v prostredí žiadateľov o azyl v rokoch 2005 – 2008. V tom čase bola utečenecká téma na Slovensku vo verejnom aj akademickom diskurze marginálna napriek tomu, že v roku 2004 bol zaregistrovaný historicky najvyšší počet žiadateľov o azyl. Mediálny priestor zaujímali skôr informácie o nezamestnanosti, o korupcii či o Rómoch.

Postupne do neho vstupovali spolu s podujatiami pre širokú aj odbornú verejnosť predovšetkým zastupiteľský Úrad vysokého komisára pre utečencov (UNHCR),² a Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM).³ Obe organizácie viedli monitoringy, organizovali prieskumy, semináre a okrúhle stoly pre sudcov, rozhodovačov z Migračného úradu MV SR, pre pracovníkov polície z Úradu hraničnej a cudzineckej polície SR a zástupcov občianskych združení aj na Slovensku.

V rokoch 2005 – 2006 som v Ekumenickej rade cirkví, ktorá bola implementačným partnerom UNHCR, viedla ročný projekt *Prevenia sexuálne a rodovo podmieneného násillia* v pobytovom tábore v Gabčíkove. Jeho súčasťou boli dielne pre pracovníkov tábora a pre žiadateľov o azyl s pomocou dobrovoľníkov. Ako prípravu som absolvovala tréning trénerov v debrecínskom utečeneckom tábore a zúčastnila som sa na viacerých medzisektorových stretnutiach. V nasledujúcich rokoch som spolu s výučbou etnológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského pôsobila ako výskumníčka a trénerka v projektoch Európskeho fondu pre utečencov a Európskeho fondu pre integráciu štátnych príslušníkov tretích krajín v Lige za ľudské práva. Okrem pravidelných návštev pobytového utečeneckého tábora v Gabčíkove do roku 2008 som ako členka monitorovacieho tímu UNHCR „Hodnotenie začleňovania žiadateľov o azyl a utečencov v Slovenskej republike s ohľadom na ich vek, pohlavie a iné odlišnosti“, navštívila aj ďalšie zariadenia: Integračné stredisko vo Zvolene, záchytné

2 UNHCR mal v roku 1993 – 2012 v Bratislave sídlo s regionálnym zastúpením a zameriaval sa „na zabezpečenie spravodlivého a účinného azylového konania, na to, aby azylová legislatíva a práca úradov, ktoré sa zaoberajú azylovou problematikou boli v súlade s medzinárodnými právnymi štandardmi“. (<https://www.unhcr.org/sk/152-sko-nasunhcr-v-slovenskej-republike-html.html>)

3 IOM na Slovensku pôsobí od roku 1996.

tábory v Rohovciach a v Opatovskej Novej Vsi, ako aj útvary policajného zaistenia pre cudzincov v Medveďove a v Sečovciach.

So žiadateľmi o azyl som mala viacero situačných i hĺbkových rozhovorov na bežné témy súvisiace so životom v tábore, prípravou na súdne pojednávanie, hľadaním práce, voľnočasovými aktivitami, či riešením sociálnych a zdravotných otázok. Príbehy sa týkali ich žiadosti o azyl, cesty na Slovensko, dynamiky spolužitia s inými žiadateľmi v tábore, vrátane jazykových a kultúrnych bariér, aj čakania v neistote. O týchto témach sme diskutovali s právnikmi, so sociálnymi pracovníkmi z tábora, ako aj z viacerých občianskych združení a s dobrovoľníkmi. Šesťkrát som sa zúčastnila na vstupných alebo opakovaných pohovoroch na Migračnom úrade MV SR ako pozorovateľka, z toho dva razy ako tlmočnica z anglického jazyka. Na medzisektorových podujatiach som mala príspevky o medzikultúrnej komunikácii a o využiteľnosti poznatkov etnografie a antropológie v komunikácii s imigrantmi.

Žiadateľov o azyl som sledovala od ich príchodu až po odvolanie sa voči neudeleniu azylu na Krajskom a Najvyššom súde SR, kde som dva razy na požiadanie *ad hoc* tlmočila, nakoľko sa tlmočník nedostavil. Z pozorovaní a rozhovorov vyšla štúdia o kultúrnej rozmanitosti (Tužinská 2009a), štúdia pozorovaní zo súdnych pojednávaní (Tužinská 2009b), ako aj príručka na využitie etnografických a antropologických poznatkov vo vedení a tlmočení interview s imigrantmi (Tužinská 2010, v anglickom jazyku 2011a). Cieľom nadväzujúceho projektu Vyšehradského fondu *Komunikácia s cudzincami: právne dôsledky tlmočenia* bolo porovnať praktiky tlmočenia pre žiadateľov o azyl z pohľadu právnych zástupcov v Poľsku, v Maďarsku, v Česku, na Slovensku a na Ukrajine (Tužinská 2011b). V rokoch 2010 – 2013 som sa zaoberala viac témami spojenými so vzdelávaním detí